

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

ביאורי תפילה

ברכת אבות

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

ברכת אבות

ברוך אתה ה'
 א-להינו וא-להי אבותינו א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב
 הא-ל הגדול הגבור והנורא א-ל עליון
 גומל חסדים טובים וקונה הכל
 וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה
 מלך עוזר ומושיע ומגן.
 ברוך אתה ה' מגן אברהם.

חכמים חילקו את התפילה לברכות. לכל ברכה יש נושא מוגדר אחד. אבל לברכת אבות אין נושא מוגדר, שפע רעיונות כלולים בה, שהחוט המקשר ביניהם אינו ברור. הברכה פותחת באיזכור האבות וקריאת ה' כא-להיהם, ממשיכה בתארי הקב"ה - "גדול, גיבור ונורא, א-ל עליון", ובתיאור חסדיו של הקב"ה בעולם - "גומל חסדים טובים". מכאן עוברת הברכה לעסוק בגאולה העתידה - "ומביא גואל לבני בניהם". בסיום יש חזרה על חסדיו של הקב"ה. בחתימה חוזרת הברכה ועוסקת בקשר שבין הקב"ה לבין האבות - "מגן אברהם". אבות וגאולה, גבורותיו של הקב"ה וחסדיו, משמשים בעירבוביה בברכה אחת החסרה נושא מוגדר.

ניתן ללא קושי לחלק את ברכת אבות לשתי ברכות, שלכל אחת מהן, נושא אחד מוגדר:

<p>ברוך אתה ה' א-להינו וא-להי אבותינו א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב</p> <p>הא-ל הגדול הגבור והנורא א-ל עליון גומל חסדים טובים וקונה הכל</p> <p>מלך עוזר ומושיע ומגן</p> <p>ברוך אתה ה' מגן [ישראל] ואולי "מגן כל ברואיו"</p>	<p>ברוך אתה ה' א-להינו וא-להי אבותינו א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב</p> <p>הא-ל הגדול הגבור והנורא א-ל עליון גומל חסדים טובים וקונה הכל</p> <p>זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה</p> <p>ברוך אתה ה' מגן אברהם</p>
---	--

חלוקה זו יכולה לעזור לנו לעמוד על טיבה של הברכה. "הברכה הראשונה" פותחת באבות האומה - "א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב" - ממשיכה לעם ישראל כיום, הנהנה מהעובדה שהוא בנו של האבות - "וזוכר חסדי אבות" - ומסיימת בגאולה העתידית - "ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה". נראה בעליל שנושא הברכה הוא ההיסטוריה של עם ישראל.

ל"ברכה השנייה" נושא שונה לחלוטין. הברכה עוסקת בשבחו של הקב"ה שהוא דואג לבריותיו¹, גומל להם חסדים טובים, עוזר לאדם להצליח במעשיו, מושיעו מכל צרה, ומגן בעדו מפני צרות שלא יבואו עליו.

ל"ברכה הראשונה", ברכת ההיסטוריה של עם ישראל משמעות כפולה. המשמעות הראשונה היא שבחו של מקום. אנו משבחים את הקב"ה בכך שהוא מנהל את עולמו. הקב"ה בחר באברהם, יצחק ויעקב להיות להם לא-להים, הקב"ה בחר בבניהם, כממלכת כהנים וגוי קדוש, והקב"ה עתיד לגאול אותנו לעתיד לבוא. לא תמיד מבינים אנו את דרכי ההשגחה הא-להיים, אבל יודעים אנו, שהקב"ה מנהל את עולמו, והקב"ה מסבב את מאורעות העולם, כדי להגיע למטרה קבועה מראש.

המשמעות השנייה שונה לחלוטין. ברכה זו אינה רק עוד אחת מברכות השבח, אלא היא הברכה הראשונה בתפילה, ברכה הפותחת את התפילה, ומתירה לנו לעמוד בפני בורא עולם².

לעיל הוסבר שהתפילה, כדיבור עם המלך, יוצרת בעיה יסודית. בעיית המפגש בין האדם ובין הבורא, בין החומר לבין הרוח, בין הסופי לבין האינסופי³. ברכת אבות נותנת לנו מענה חלקי לבעיה יסודית זו.

"ברוך אתה ה' א-להינו וא-להי אבותינו א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב" - אתה א-להי אבותינו. "וזוכר (לנו) חסדי אבות" - אתה גם א-להינו. "ומביא גואל לבני בניהם" - אתה אף א-להי הדורות הבאים. אתה א-להי כל הדורות כולם, מראשית ועד אחרית, וכולם עומדים בפניך בתפילה. אני איני עומד בפניך לבדי, אני עומד בתפילה יחד עם כל הדורות כולם. אני עומד בתפילה כאדם פרטי, אני עומד בפניך כחוליה בשרשרת ענקית, שרשרת שהחלה באבות ומסתיימת באחרית הימים.

¹ גם המונחים גיבור ונורא מתייחסים לשבחו של הקב"ה כדואג לברואיו. עיין בגמ' ביומא סט: "דאמר רבי יהושע בן לוי למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה שהחזירו עטרה ליושנה אתא משה אמר האל הגדול הגבור והנורא אתא ירמיה ואמר נכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו לא אמר נורא אתא דניאל אמר נכרים משתעבדים בבניו איה גבורותיו לא אמר גבור אתו אינהו ואמרו אדרבה זו היא גבורתו שכובש את יצרו שנותן ארך אפים לרשעים ואלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות"

² לייחודיותה של ברכת אבות יש גם משמעות הלכתית. הגמ' בברכות לד: קובעת שאם אדם אינו יכול לכוון בכל התפילה יש לו לכוון לפחות בברכת אבות. עיין גם רמב"ם הל' תפילה פ"ד הל' טו, ופ"י הל' א, וחי' רבינו חיים הלוי הל' תפילה פ"ד ה"א.

³ בפרק "ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלך", עמ' ?

היכולת שלנו לעמוד בפני בורא עולם בתפילה, מבוססת כל כולה על כך שאין אנו עומדים בתפילה כיחידים⁴, אלא אנו עומדים בתפילה כחלק מעם ישראל לדורותיו, כחלק מכנסת ישראל. אדם פרטי אינו יכול לעמוד בפני הבורא, אבל כנסת ישראל כולה יכולה.

משמעות כפולה זו של ברכת אבות: שבחו של הקב"ה שהוא א-להי ההסטוריה, ועמידה לתפילה כחלק מעם ישראל לדורותיו, רמוז גם במקור שחכמים הביאו לברכת אבות: "ת"ר מנין שאומרים אבות שנאמר ה'בו לה' בני אלים ומנין שאומרים גבורות שנאמר ה'בו לה' כבוד ועוז ומנין שאומרים קדושות שנאמר ה'בו לה' כבוד שמו השתחוה לה' בהדרת קדש" (גמ' מגילה יז):

חז"ל בנו את תפילת שמונה עשרה על בסיס פרק כט בתהילים. "מזמור לדוד ה'בו לה' בני אלים ה'בו לה' כבוד ועוז ה'בו לה' כבוד שמו השתחוה לה' בהדרת קדש... ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום". שלש הברכות הראשונות הם כנגד "ה'בו לה' בני אלים ה'בו לה' כבוד ועוז ה'בו לה' כבוד שמו השתחוה לה' בהדרת קדש", הברכה האחרונה היא כנגד "ה' יברך את עמו בשלום". אף מספר הברכות -שמונה עשרה- הוא כנגד שמונה עשרה אזכרות שבפרק.

מסביר רש"י (שם) את הלימוד מהפסוק "ה'בו לה' בני אלים" - "הזכירו לפניו את אילי הארץ". רש"י מבאר שהמשורר פונה לשומעי שירתו, וקורא להם לתת לה' שלושה דברים: "בני אלים", "כבוד ועוז" ו"כבוד שמו".

בפירושו לתהילים מבאר רש"י בדרך שונה: "הכינו לה' והכינו לו אתם בני אלי הארץ, מכאן שאומרים אבות". המשורר פונה לבני אלים וקורא להם לתת לה' שני דברים: "כבוד ועוז" ו"כבוד שמו".

שני הפירושים לביטוי "ה'בו לה' בני אלים" חופפים לשתי המשמעויות של ברכת אבות. המשמעות הראשונה היא שאנו המתפללים מביאים לה' "בני אלים" אנו משבחים את הקב"ה באילי עולם- משבחים את ה' בהיסטוריה שהחלה באברהם, יצחק ויעקב- אילי עולם. המשמעות השנייה היא שאנו עומדים בתפילה כ"בני אלים", ובתור בני אלים אנו נותנים לה' "כבוד ועוז" ונותנים לו "כבוד שמו".

עד כה עסקנו "בברכה הראשונה" של ברכת אבות, הברכה המתארת את הקב"ה כא-להי כל הדורות כולם. ה"ברכה השנייה" של ברכת אבות מתארת את גדולתו של הקב"ה. חז"ל מלמדים אותנו על גדולתו של הקב"ה (מגילה לא): "אמר ר' יוחנן כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב"ה אתה מוצא ענוותנותו. דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים

⁴ לא בכדי כל התפילות נאמרות בלשון רבים. חשוב לציין שאת ההלכה "לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי ציבורא" [לעולם ישתף אדם את הציבור בתפילתו, ולא יתפלל על עצמו בלבד] אומרת הגמ' (ברכות ל). על תפילת הדרך, למרות שהיא מתייחסת למאורע פרטי לחלוטין. נוסע אדם לברו, ואעפ"כ משתף הוא את כל הציבור.

ומשולש בכתובים. כתוב בתורה: 'כי ה' א-להיכם הוא א-להי הא-להים ואדוני האדונים' וכתוב בתריה 'עושה משפט יתום ואלמנה'...". ב"בברכה השניה" קיים יסוד זה. תחילת הברכה "הא-ל הגדול הגבור והנורא א-ל עליון קונה שמים וארץ"- גבורתו של הקב"ה. וממשיכה הברכה: "מלך עוזר ומושיע ומגן"- ענוותנו של הקב"ה. החיבור בין הגבורה מחד גיסא, לבין הענוה מאידך גיסא, היא גדולתו של מלך מלכי המלכים.

נקודה אחת עדין זקוקה להבהרה. מדוע חכמים מתקני התפילה חיברו שתי ברכות שונות -הקב"ה כא-להי אברהם, יצחק ויעקב, והקב"ה כא-להים הדואג לצרכיהם של בני האדם- כברכה אחת.

התשובה היא ש"הברכה השניה" חופפת למשמעות הראשונה של "הברכה הראשונה". שניהם עוסקים בהקב"ה כמנהל העולם. שליטתו של הקב"ה בעולם באה לידי ביטוי בכך שהקב"ה מנהל את ההיסטוריה, והיא באה לידי ביטוי בכך שהקב"ה "עוזר ומושיע ומגן".

לסיכום, ברכת אבות היא הברכה הראשונה בברכות שמונה עשרה. לברכה זו שתי משמעויות, שהם מהוות סיבה לפתוח בה את התפילה. ברכה זו מתירה לנו לעמוד בתפילה לפני בורא עולם בכך שאנו מכירים בכך שאנו בני בניו של אברהם אבינו, ואנו עומדים בתפילה מכוחו. המשמעות השניה היא שבחו של מקום, שהוא מנהל את עולמו. זו הסיבה שברכה זו פותחת את התפילה. ברכה זו היא מהוה מתיר לתפילה, והיא מהוה שבת בסיסי, שהקב"ה דואג לבריותיו, ומתעניין בברואיו. שבת זה הוא מהוה בסיס לתפילה, כיוון שיסודה של התפילה שהקב"ה מתעניין בגורלם של בניו.